

Chloupek, Jan; Králík, Stanislav; Lamprecht, Arnošt; Skulina, Josef;
Šlosar, Dušan; Vašek, Antonín

K diferenciaci moravskoslovenských nářečí a k jejich vztahu k českému národnímu jazyku

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná. 1954, vol. 3, iss. A2, pp. [18]-31*

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101178>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

BRNĚNSKÝ DIALEKTOLOGICKÝ KOLEKTIV

(Jan Chloupek, Stanislav Králík, Arnošt Lamprecht, Josef Skulina, Dušan Šlosar, Antonín Vašek)

K DIFERENCIACI MORAVSKOSLOVENSKÝCH NÁŘEČÍ A K JEJICH VZTAHU K ČESKÉMU NÁRODNÍMU JAZYKU

Připsáno památce Adolfa Kellnera

Otázka vztahu moravskoslovenských nářečí k ostatním nářečím českého národního jazyka a k nářečím národního jazyka slovenského nemohla být řešena, dokud se jazyk studoval nezávisle na vývoji společnosti, která daným jazykem mluví. Obtížnost otázky záleží v tom, že nářečí na jihovýchodní Moravě mají četné rysy slovenské a že se naproti tomu v nářečích v části západního Slovenska vyskytují některé jazyky české.

Hranice mezi nářečími českého a slovenského typu určil zhruba už A. V. Šembera¹ a po něm Fr. Bartoš² (oba při tom oddělili severní část moravskoslovenských nářečí, t. zv. nářečí valašské, od ostatních nářečí na jihovýchodní Moravě), avšak přesné hranice mezi nářečími hanáckými (západními) a nářečími moravskoslovenskými stanovil teprve Fr. Trávníček.³ Tohoto určení se přidržel také V. Vážný ve svých Slovenských nářečích.⁴ S otázkou hranic hanácko-moravskoslovenských a postavením moravské slovenštiny v jazykovém komplexu češtiny a slovenštiny se zabýval rovněž Boh. Havráněk ve své souhrnné studii Nářečí česká.⁵ Zamyslel se tu nad tím, zda „nemáme raději do skupiny západní s nářečími lašskými řaditi i nářečí slovenská na Moravě a v Moravském dolu na Slovensku. Nebylo by to řešení tak zhora nemožné — jsou i jiné západní změny společné slovenským nářečím na Moravě a v Moravském dolu, které nejsou ani v nářečích lašských nebo aspoň ne všude v nich: typ *smít sa*, *boží muka*, akus. *boží muku*, instr. *boží mukú* a gen. pl. *synů* (*synu*) proti laš. *smiac se*, *boža muka*, *božu muku*, instr. *božu(m) muku(m)*, gen. pl. *synov* (*f*) —, přece však celkový soubor znaků, spojujících tato slovenská nářečí s celkem slovenským, je tak pevný a jasný, že nelze je od něho oddělovati, a jevy, o nichž jsme mluvili, dodávají jim jen ráz přechodného pásu mezi skupinou západní a slovenskou...“ Cítila se tedy jasně jednak souměřitelnost nářečí moravskoslovenských s nářečími na Slovensku, jednak také jejich příslušnost ke komplexu nářečí národního jazyka českého. Tuto skutečnost podporoval nemálo zřetel historický: od doby těsnějšího spojení Moravy s Čechami prodlávala nářečí na Moravě v souvislosti s hospodářskými, politickými a kulturními poměry četné změny spolu s nářečími v Čechách, i když k některým z nich došlo — pro okrajovou polohu některých moravských nářečních území nebo pro jejich izolovanost — patrně později nebo v míře menší, než tomu bylo u nářečí v Čechách nebo na západní Moravě.

K vyřešení otázky, patří-li nářečí moravskoslovenská k nářečnickému komplexu českému či slovenskému, může nemálo přispět metoda jazykového zeměpisu, jestliže se ovšem při interpretaci jejich výsledků zároveň přihlídneme k historickému vývoji jazyka a bude-li se sledovat vnitřní zákonitost tohoto vývoje.⁶ Dnešní zeměpisné rozložení nářečních jevů ve zkoumané oblasti jasně ukazuje cesty, jimiž nářeční oblast ve svém vývoji prošla, na př. do jaké míry se v době té či oné jazykové změny vyvíjela v souvislosti s hospodářským, politickým či kulturním vývojem střediska, odkud se

změna šířila.⁷ Jazykově zeměpisná metoda vedla brněnskou jazykovědnou školu, založenou Fr. Trávníčkem a Boh. Havránkem, k přímému terénnímu výzkumu oblastí zvláště důležitých pro poznání souvislosti vývoje jazyka s vývojem společnosti. Zvláště zřetel se věnoval nářečím okrajovým a pomezním, t. j. nářečím ve Slezsku a na pomezí moravsko-slovenském.

Zkoumáním těchto oblastí se obírali především dva žáci profesorů Trávníčka a Havránka — Adolf Kellner a Jaromír Bělíč. Ad. Kellner se věnoval problematice lašské⁸ a sledoval souvislosti lašských nářečí s ostatními nářečemi českého jazyka i s dialekty polskými, J. Bělíč pak studiu přechodného pásu hanácko-moravskoslovenského.⁹ S pomocí svých žáků a spolupracovníků rozvinul prof. Kellner přímý terénní výzkum v rozsahu do té doby u nás neobvyklém. Tímto terénním výzkumem bylo u nás kromě území lašského¹⁰ prozkoumáno Hodslavicko,¹¹ Rožnovsko s částí Valašskomeziříčska,¹² Vsetínsko,¹³ Kelečsko,¹⁴ Hranicko,¹⁵ Vizovicko,¹⁶ Valašskokloboucko,¹⁷ Uherskobrodsko,¹⁸ Vnorov a okolí.¹⁹

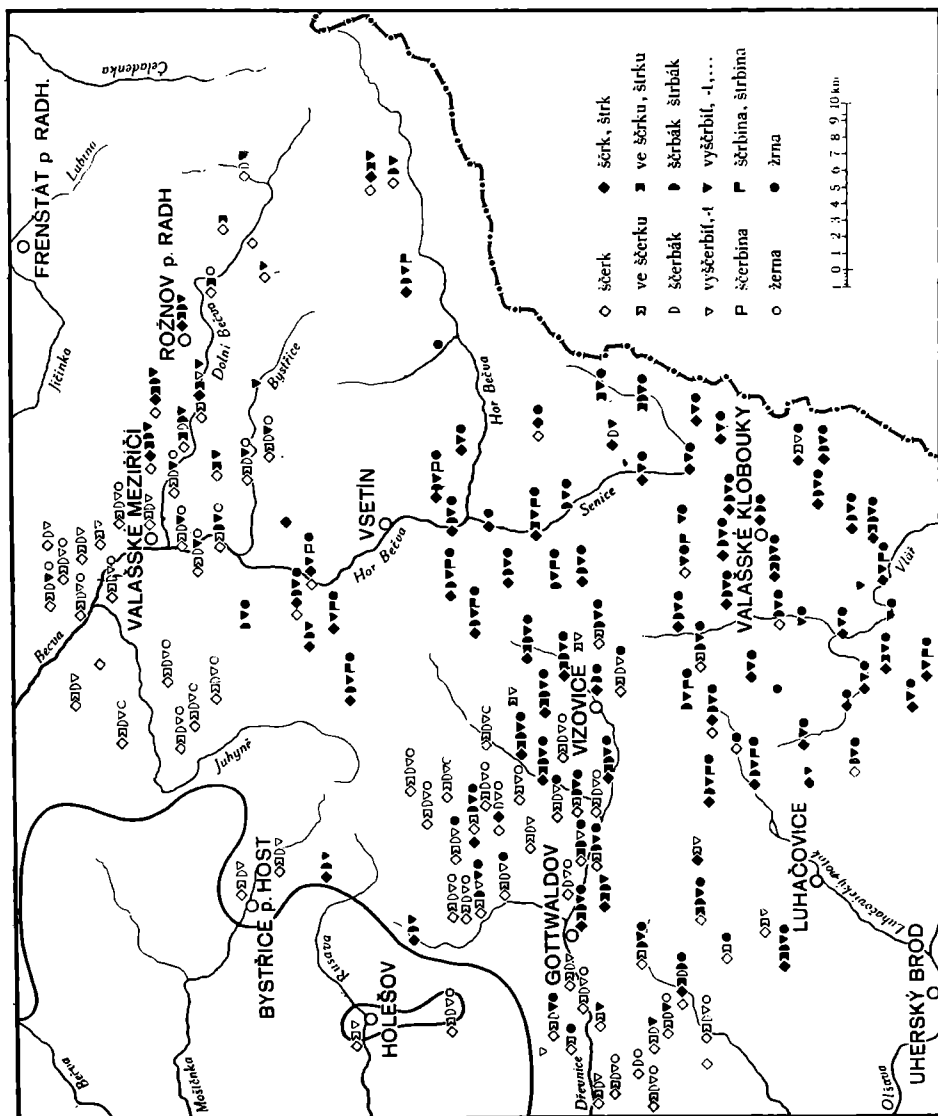
Výsledky dialektologického výzkumu v pomezí moravsko-slovenském přispěly k objasnění vztahů nářečí moravskoslovenských k sousedním nářečnickým oblastem. Doplněny v některých úsecích (na Gottwaldovsku) dotazníkovou akcí, ukázaly rovněž bohatou členitost moravskoslovenské nářečnické oblasti.

V její východní části se zřetelně vydělují tři základní úseky: úsek severovýchodní, úsek střední a úsek jihovýchodní. Tyto úseky jsou vymezeny několika význačnými isoglossami. Severovýchodní úsek vyděluje a) isoglossa *-t/-t* v infinitivu, probíhající od Val. Klobouk směrem severozápadním k Rusavě a stáčejíci se k jihozápadu do severovýchodní oblasti hanáckých nářečí, b) isoglossa *něs/něst*, která probíhá od Val. Senice směrem severozápadním ke Kelči a k Hranicím, c) isoglossa *ležá/ležája (ležájá)*, jež probíhá severně od Val. Senice severozápadním směrem ke Kelči a k Hranicím. Jevy zachycené v těchto isoglossách ukazují zřetelně na souvislost severovýchodní části moravskoslovenských nářečí s nářečemi lašskými. Jihovýchodní úsek (t. zv. nářečí kopaničářská) odděluje od úseku středního celý svazek isogloss, které spojují tento úsek s nářečemi slovenskými. Kopaničářská nářečí se liší od ostatních nářečí moravskoslovenských velmi zřetelně. Fr. Bartoš je nazval „různořečí uherskoslovenská“, maje na mysli mluvu lidí v Bystřici, Strání, Březové, Lopeníku, Olšovci, St. Hrozenkově, Vyškovci, Vápenicích, Žitkové a j. Svým názvem chtěl shrnout navzájem rozdílná nářečí, která „všechna mají do sebe více ráz slovenštiny uherské než moravské“.²⁰ Kopaničářská nářečí jsou bohatě vnitřně diferencována, takže je tu nářečí „takměř tolikero, kolik tu osad“.²¹ Isoglossami vymezujícími úseky severovýchodní a jihovýchodní je zároveň zeměpisně určen i úsek střední. (Srov. mapu č. 1.)

Sledujme nyní podrobně průběh jednotlivých isogloss.²² V severovýchodním úseku probíhá isoglossa *-t/-t* (v infinitivu sloves) mezi Študlovem a Střelnou, dále již. od Hor. Lidče, jihozáp. od Lidečka a Lužné, prochází mezi Prlovem a Pozdýchovem a jde dále směrem severním jihozáp. od Liptálu; sev. od Podkopné Lhoty se obrací na západ, při čemž Kašava, Vlčková, Vítová, Hor. Ves a Lukoveček mají již *-t*, a proniká do severovýchodní části území hanáckého.

Isoglossa *něs/něst* probíhá Val. Senicí, již. od Zděchova, Leskovce, Lhoty, Hošťálkové a jihozáp. od Rajnochovic. V uvedených obcích a v obcích na severových. odtud je již typ *něs*, ve Val. Senici jsou oba typy. Na úseku kelečském sev. od Rajnochovic se isoglossa rozplývá; důsledný typ *něst* je v Podhradní Lhotě, Komárně, Osíčku, Provodovicích, Všechovicích, Mal-

hoticích, Ústí, Černotíně a Hluzově, kdežto typ *nés* je v Louče, Brankách, Juřince, Lhotce n. B., Porubě, Hustopečích, Zámorskách, Dol. Těšicích, Miloticích a Špičkách. Mezi těmito typy je na značné části kelečského území kolísání, t. j. vyskytují se zde vedle sebe typy *nés* i *něsl*.²³ Isoglossa *ležá/ležíja* probíhá od Halenkova na Vsetínsku (s oběma typy), sev. od Hovězího a Janové směrem k Vsetínu a Jasence (s oběma typy), jde již. od Jablůnky, dále probíhá Ratiboří a již. od Kateřinic. Obce na severovýchod od této čáry mají důsledně typ *ležá*, *chodá*, *sedá*, *nosá*, *vozá*, *trp'á* (*trp'já*). U Kateřinic se isoglossa štěpí. Směrem severním probíhá isoglossa oddělující východní

Moravakoslovenská nářečí. Mapa č. 2 Typ štrk.

typ *ležá* od typu *ležijú* nebo *ležijou*. Typ *ležá* je v Rajnochovicích, Kunovicích, Malé Lhotě (zde vedle typu *ležijou*), Komárovicích, Rouském, Kladerubech, Németicích, Zámorskách, Dol. a Hor. Těšicích (zde vedle typu *ležijou*), Skaličce, Miloticích a Špičkách. Typ *ležijú* je v Podhradní Lhotě, Komárně, Chvalčově, a v Bystřici p. Host. Typ *ležijou* je na Kelečsku v Provodovicích, Všehovicích, Kelči, Malhoticích a spolu s typem *ležá* v některých dalších obcích již dříve uvedených.²⁴ Na Hranicku se západně od typu *ležá* vyskytuje typ *leží, prosí, chodí, trpí* vedle méně obvyklého *ležijú, trpíjú, chodíjú*.²⁵

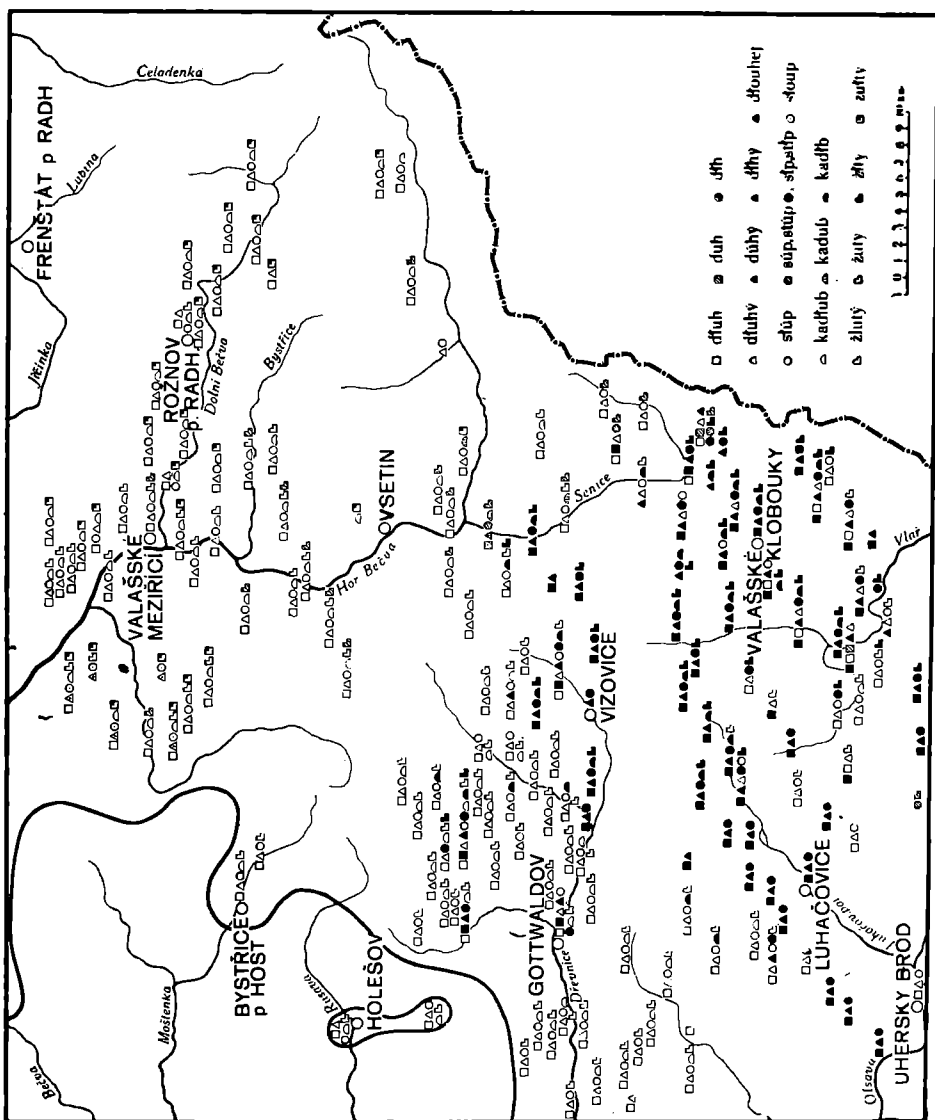
Severovýchodní úsek není jednotný. Několika isoglossami se z něho vyděluje jeho východnější část. Jsou to isoglossy *pršet/pršat, do zelá/do zelé* a *teb'a/tebe*. Typ *pršet* je v obcích Nový Hrozenkov, Hutisko, Val. Bystřice, Vidče, Zubří, Zašová, Veselá, Bordovice. Na západ od této čáry, t. j. už v obcích Halenkov, Malá Bystřice, Bystřička, Velká Lhota, Střítež, Hrachovec, Val. Meziříčí, Krhová, Mořkov, Veřovice je typ *ležat, pršat*. Typ *pršet* je rovněž v západnější části úseku, přiléhající k hanácké nářeční oblasti, t. j. už v obcích Vysoká, Poruba, Choryně, Lhota u Choryně, Police, Kunov, Rajnochovice (vedle typu *pršat*), Chvalčov, Bystřice p. Host., Lukoveček, Vítová, Vlčková, Štípa, Hvozdná, Příluky, Želechovice, Jaroslavice, Kudlov, Březnice, Bohuslavice, Šarovy, Karlovice a Pohořelice. Isoglossa *do zelá/do zelé* probíhá mezi obcemi Halenkovem a Novým Hrozenkovem, Val. Bystřicí a Hutiskem, Vidčí a Tylovicemi, Zubřím a Rožnovem, Mořkovem a Veřovicemi. Ve východní oblasti je *do zelá*, v západní *do zelé*. Rovnoběžně s touto isoglossou probíhá i isoglossa *teb'a/tebe*, uchyluje se však v severním úseku na východ od Veřovic. Východní část má typ *teb'a*.

Ani střední úsek není jednotný; jeho jižní část je oddělena isoglossou *trpíja/trpíjá*. Typ *trpíja* je ještě v Bzové, Bystřici p. Lop., Suché Lozi, Bánově, Šumicích, Polichnu, Maršově, Praksicích, Havřicích a Vlčnově. Na jih a na západ od těchto obcí, t. j. v Újezdci, Těšově, Uh. Brodě, Nivnici, Korytné, Hor. Němčí, Slavkově a Dol. Němčí, se vyskytuje typ *trpíjá, nosíjá*.²⁶

Jižní část středního úseku je charakterisována dále nepřehlasovanými tvary v gen. sg. typu *zelá, psáňá*, které se vyskytují v obcích Krhově, Komni, Bánově, Nivnici, Dol. Němčí a na jih od této čáry. Severně odtud jsou tvary přehlasované, t. j. *psáňi, zelé||zelí*.

Ze středního úseku se dále vyděluje severovýchodní část okresu Val. Klobouky, a to isoglossou *beremy/bereme*. Typ *beremy, volámy* je ještě v obcích Študlov, Val. Příkazy, Lačnov, Lidečko, Lužná, Pulčín, Val. Senice a v ostatních obcích směrem k hranici moravsko-slovenské.

Jihovýchodní úsek s nářečimi kopaničářskými liší se od ostatních nářečí moravkoslovenských velmi podstatně. Na Hrozenkovsku (St. Hrozenkov, Žitková, Vápenice, Lopeník, Vyškovec), Březovsku (Březová s osadou Olšovec) a ve Strání především těmito znaky:²⁷ a) *r* místo obecně čes. *ř*, na př. *breza, pres* (Hr., Bř., Str., Bystřice); b) *ó* nebo *vo* (Hr.), *yo* (Bř.) na místě obecně čes. *ů*, na př. *kvól, bóh, kyoň*; c) *je* (Hr.), *ie* (Bř.) na místě obecně čes. *í*, na př. *hrjéch* (Hr.), *hrjěch* (Bř.); d) *a* (< *e*) v případech jako *sadnúť, hladat, knaz* a pod. (Hr., Bř.); f) typ *bežat, svet, mesto* (se ztrátou jotace po labiálách, Hr., Bř.); g) *ť, dž, ň* (Bř.), *c, dz, ň* (Hr.) (před pův. *e*) v případech jako *nesete, idzece*. . . ; h) skupina *čere-* na místě obecně čes. *stř-* (Hr., Bř.), na

Moravskoslovenská nářečí. Mapa č. 3. Typ *děhý*.

př. *čerepi, čerešna*; ch) nom. sg. mask. také na *-o* v případech jako *tato, ujco*; i) instr. sg. mask. a neutr. na *-om* (Hr., Bř.), na př. *s chlapom, mestom*; j) gen. pl. mask. na *-óv* (Hr.) *-yov* (Bř.), na př. *chlapóv, chlapov*; k) gen. pl. femin. je dlouhý (Hr., Bř.), na př. *ruk, rovín, ovéc*; l) instr. pl. na *-í, -mi, -ami* (Hr., Bř.), na př. *chlapci, chlapmi, ženámi*; m) subst. na *-s, -z, -sa, -za* se skloňují podle tvrdých vzorů (Hr., Bř., Str. jen v pl.), na př. *na voze, dva vozi*; n) přídavná jména měkkého zakončení si podržela rozdílné koncovky (Hr., Bř.), na př. *inši, inšja, inšje*; o) nom. akus. pl. neuter je dlouhý, na př. *mestá, vajcá* (Bř., Hr.); p) gen. dat. lok. sg. zájmena *ona* zní *jěj (něj)* (Hr., Bř.); r) l. os. sg. ind. praes. je zakončena na *-m* u všech sloves (Hr., Bř.,

Str.), na př. *vedem*; s) 3. os. sg. ind. praes. typu *prosit* má konc. -á (Str.), -ia (Bř.), -ja (Hr.), na př. *prosá, prosia, prosja*; t) v 3. os. pl. ind. praes. sloves III. tř. se rozlišuje mezi typem *trpja* a *rozumejú* (Hr., Bř., Str.); u) verbum existentiae má v 1. os. sg. ind. praes. tvar *som* (Hr., Bř.), v part. perf. tvar *boł* (Hr.), *boł* (Bř.).

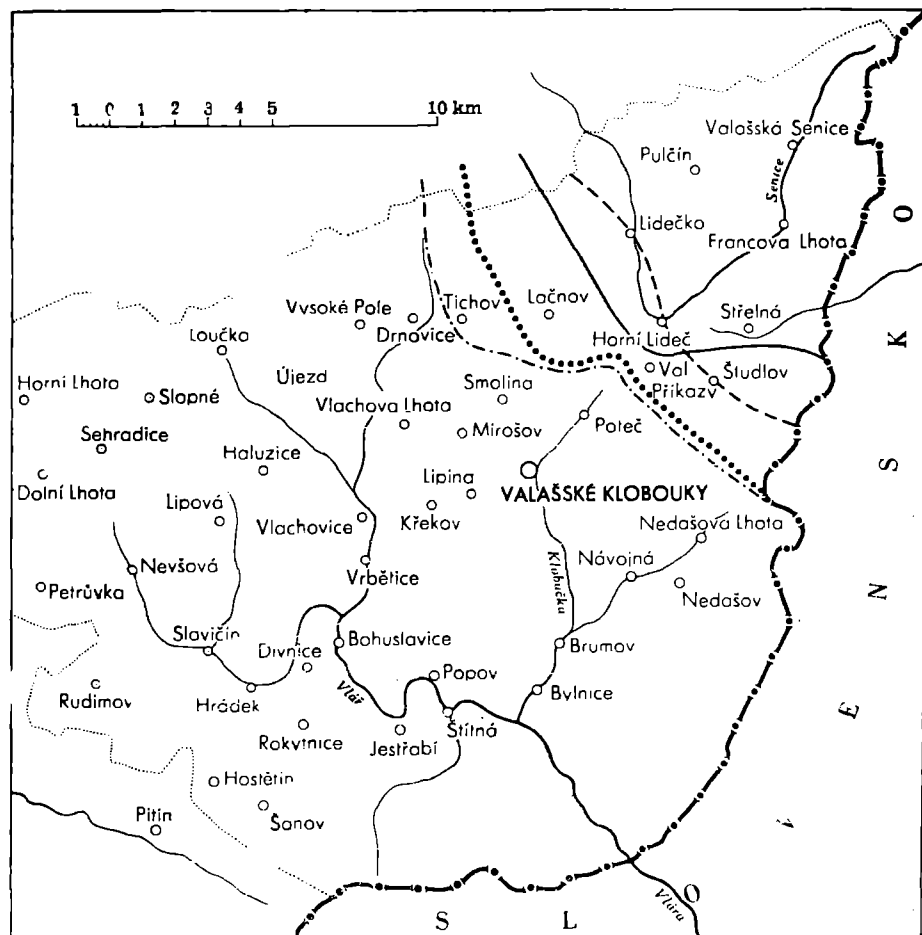
S těmito třemi základními úseky moravské slovenštiny se do jisté míry shoduje také rozložení střídnice za pův. slabikotvorné *r, l*. (Mapy č. 2 a 3.)

Archaický typ bez průvodního vokálu — *šcrk, d̄hý, žtý* — vyskytuje se v zásadě na úseku středním. Typ *šcrk* zasahuje částečně i do úseku severovýchodního. Důsledně se vyskytuje na Valašskokloboucku (*šcrk, žrna, ščrbák, vyščrbít*) a na Vsetínsku. Jeho stopy pak jsou ještě na Rožnovsku, a to hlavně v typech *vyščrbít*||*vyštrbit* a ve spojení *ve štrku* pro označení kameňného pole. Dále se s tímto typem setkáváme na jihovýchodním Vizovicku a jihovýchodním Gottwaldovsku; podobný stav je i na Uherskobrodsku. Na západní části Valašskomeziříčska, na Hranicku a na Kelečsku je už typ *ščrbák, vyščrbít*. Archaický typ *šcrk*... ustupuje téměř na celém území obecně českým formám s -er. Typ *d̄hý, sílp, žtý, iček* se vyskytuje ve východní části středního úseku, t. j. na Valašskokloboucku s výjimkou severovýchodního výběžku a dále v malé jihozápadní části Vsetínska, na jižním Vizovicku, Luhačovicku a na vých. části Bojkovicka. Zdá se, že oblast uvedeného typu byla dříve rozsáhlejší, že však byla silně rozrušena jednak „obalováním“ (na jižním Vsetínsku, v severovýchodním výběžku Valašskokloboucka, v Bánově a okolí), jednak pronikáním typu *dvuhý, slúp, kadhub, žlutý, tvček*. O větším rozsahu typu *d̄hý*... svědčí jeho zjištěné zbytky západně od uvedených oblastí (záp. od Uh. Brodu v obcích Praktšice, Pašovice, Vlčnov a na jihu v Strání) a dále severně od Vizovic (v obcích Kašava, Velíková, Lukov). Na značné části severovýchodního úseku, na Rožnovsku, Valašskomeziříčsku, Kelečsku, na části Hranicka (v těchto oblastech vedle typu *žlutý, žloutek*) a na Vsetínsku v obcích Jasenka, Velké Karlovice je typ *žutý*. V ostatních obcích Vsetínska je typ *žutý*.

Do severovýchodního úseku moravské slovenštiny přesahuje z oblasti lašské typ *p^hlný*. Vyskytuje se až po čáru vedoucí od slovenských hranic záp. od Nového Hrozenkova, jižně od Jasenky u Vsetína,²⁸ již. od Ratiboře, Hoštálkové, záp. od Lazů, Oznice, Poličné, Juřinky, Mostěnovic, Jasenice a dále směrem severozáp. k hranicím vř. něm. osídlení. Dále se typ *p^hlný* vyskytuje na severním Hranicku v Jindřichově a v Partutovicích. Dříve sahal patrně poněkud dále na západ, protože jeho ojedinělé zbytky jsou ještě v Podolí (*v^hlnák, p^hlný* ojediněle u nejstarší generace), v Policích²⁹ a v Rusavě. (Srov. mapu č. 6.)

Na severovýchodní úsek je v podstatě omezeno zachování *i/ě* na rozdíl od úseku středního a jihovýchodního, kde nastalo vyrovnání. Obojí *i* se zachovalo v severovýchodní části Valašskokloboucka (v obcích Střelná, Francova Lhota, Pulčín, Valašská Senice a ve zbytecích v obcích Horní Lideč a Lidečko), na Vsetínsku, Valašskomeziříčsku, Kelečsku a Hranicku. Na Rožnovsku a v části Valašskomeziříčska, dále na Vsetínsku a v severovýchodní části Valašskokloboucka a dále také v Rusavě tu však nejde o samostatný foném, nýbrž vzhledem k zachování měkkých retnic o variantu *i*-ovou, závislou na předcházející měkké nebo tvrdé retnici. Měkké retnice se na tomto území zachovaly před střídnicemi za původní *ę, ɛ* a *i*, na př. *v'adnút, hřib'a*,

m'eký, p'et, p'ena, m'esto, p'it, b'it. Na Valašskokloboucku přibližně v okolí Valašských Klobouk dochází k neutralisaci protikladu mezi tvrdou a měkkou retnicí,³⁰ a to nejdříve před *i*; na př. v Lačnově *viš* (od *věděti*): *viš* (= výše). Rozdíl se drží více u hlásek zadní řady, ale tu opět nastává zesilování *j*-ového komponentu za retnicí, takže jižně od Val. Klobouk je již *hřibja*. Jde tu tedy opět v podstatě o depalatalisační proces. Zachování měkkých retnic je jedním z dokladů archaičnosti nářečí tohoto severovýchod-

—●—●—●—●—●—	hranice Slovenska
	okresní hranice
-----	viš x viš (sv.) viš (jz.)
————	dělat' (sv.) dětat (jz.)
	volámy (sv.) voláme (jz.)
- - - -	vajce, líce (sv.) vajco, líco (jz.)

Moravskoslovenská nářečí. Mapa č. 4. Situace v okrese Val. Klobouky.

ního úseku. Jiné doklady pro tuto archaičnost bychom mohli uvést z tvarosloví, na př. zachování starých tvarů v instr. pl. mask. a neutr. (*s chlapcy, chlapci, ogary, stromy, přet svátky, pod okny, za humny, s kuřaty* . . .), které se drží poměrně dosti pevně zejména v severovýchodní části Vsetínska a na Rožnovsku a převažují tam dokonce nad typy novějšími.

Ani od nářečí slovenských, ani od ostatních nářečí českého jazyka na Moravě, t. j. od nářečí hanáckých a lašských, není oblast moravskoslovenských nářečí oddělena ostrou hranicí. Od nářečí na Slovensku ji dělí vlastně jen isoglossa *r/ř*, jež jde zhruba po bývalé zemské hranici s výjimkou jihovýchodního úseku, a isoglossa *vedu/vedem*, která jde zhruba souběžně s isoglossou *r/ř* (v jihovýchodním úseku je typ *vedem*) a v pomezí oblasti hodonínsko-skalské přesahuje na Slovensko. K nářečím hanáckým a k nářečím lašským přechází nářeční oblast moravskoslovenská stupňovitě, tu užším, tu širším přechodným pásem, který se na jižním úseku rozšiřuje v nářečí dolská a severněji pak vytváří oblast kelečskou. Tuto stupňovitost dokumentuje na př. průběh isoglossy *mlíko/mléko* a dále isoglossa *pršet/pršet*, jež na západě ukazuje na souvislost s hanáckými nářečím, na severovýchodě pak s nářečím lašskými. Má tedy moravskoslovenská nářeční oblast vskutku „ráz přechodného pásu mezi skupinou západní a slovenskou“.³¹

Tento přechodný charakter je výsledkem složitého vývoje nářečí této oblasti. Uznáme-li s akademikem Havránkem, že je isoglossa *stĕp/stúp* starobylá,³² můžeme právem usuzovat na staré jazykové spojení tohoto území s územím slovenským. S postupným začleňováním této oblasti do hospodářsko-politického celku českého pronikají i na toto území jazykové jevy „české“, a to ve větší nebo menší míře; naopak odklon tohoto území od slovenského celku způsobil, že sem nezasáhl vývojový proces, který postihl nářečí západního Slovenska. Rozrušením politického a hospodářského centra v jižním Pomoraví a severním Podunají byly do jisté míry porušeny vztahy moravskoslovenské nářeční oblasti k oblasti slovenské a bylo posíleno její postupné přičleňování k území západomoravskému. Její jazykový vývoj se pak dál v souhlase s vývojem českého jazykového celku. Je tedy vysvětlitelné, že moravskoslovenské nářeční území zasáhly některé jazykové změny, jejichž ohnisko bylo v Čechách. Příkladem toho je přehláska *a > ě*, jež se v moravskoslovenské nářeční oblasti provedla v dlouhých slabikách jak uvnitř slova, tak v koncovkách. Svědčí o tom tvary typu *smít sa, přihřít* || *přihřít, zehřít* || *zehřít, vykřít* a dále tvary *do zelé, do obilé* || *do zelí, do obilí, do staveňi*. Obdobně je tomu i ve slovech a pův. dlouhým nosovým *ę*, na př. *uvíznút, zapřihnúť, ozibat, vzít, síha* . . . Střídnice *iz* je, jak jsme viděli, jen v 3. os. pl. sloves typu *prosit a trpět*, a to v tvarech *choďa* || *choďija* || *choďija*. V slabikách krátkých je za *ę* na většině území podoba nepřehlasovaná (*kuřa*), v severní jeho části (na Hranicku a na Kelečsku) v souladu s dispalatalisačním štěpením, předpokládaným akademikem Havránkem,³³ očekávaná střídnice *e-ová* (*kuře*). V jihovýchodním úseku jsou sice tvary se střidnicemi zadní hláskové řady (*mesjac, zaprjahac, resp. zaprjahať*), ale tu jde o výsledek pozdější slovenské kolonisace. Nepřehlasovaný typ (*do zelá*) v severovýchodním úseku je patrně výsledkem analogisačního procesu shodného s podobnými jevy v sousední oblasti lašské (srov. štramberské *do zela, do staveňa*).

Na souvislost se západním krystalisačním jádrem českého národního jazyka ukazuje rovněž úžení *ie > í* a *uo > ů*, jež se provedlo na celém území

moravskoslovenském a proniklo dokonce — podle V. Vážného³⁴ — na část západního Slovenska, na př. *vím, míra, kůň, stůl, vůl*. . . Zachování *uo* a *ie* v jihovýchodní části území je rovněž připočítáno na vrub slovenské kolonizaci.

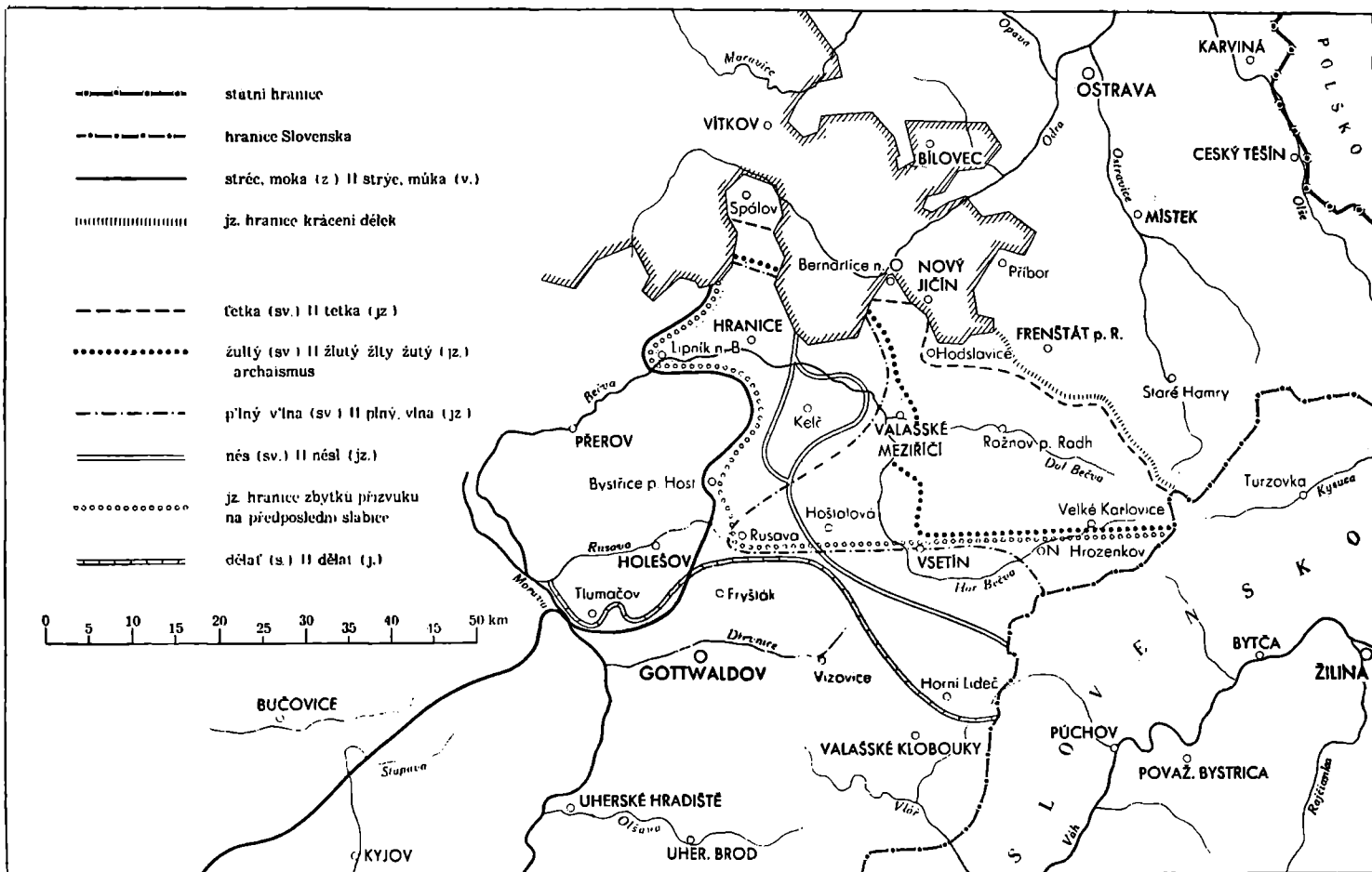
Na území nářečí moravskoslovenského — s výjimkou přechodného pásu dolského a kelečské nářeční oblasti — nepronikly však další hláskové změny, šířící se od západu ve stol. 15.—16. Jde o změnu *l* > *ej*, *ú* > *ou* a *é* > *í*. Proč je tomu tak, není dosud zcela jasno. Mohlo tu jít o opožděnější šíření těchto změn, způsobené snad jejich odchylným fonetickým charakterem; u změn *ie* > *í* a *uo* > *ú* šlo vlastně jen o asimilaci, která mohla snáze pronikat, kdežto u změn *l* > *ej* a *ú* > *ou* o rozšíření hláskového systému zkoumaného nářečí o nové dvojhlásky, tedy o změnu s hlediska fonetického méně snadnou a s hlediska hláskového systému nářečí daleko závažnější. Jistě stačila v takovém případě i menší překážka hospodářskopolitického rázu (v období zpevněného feudalismu), aby proniknutí těchto změn zabránila.³⁵ Rovněž změna *é* > *í* na území v podstatě nepronikla. Jde o změnu o něco pozdější než změny předcházející, jež patrně pronikala na východnějších částech území českého národního jazyka poměrně pozdě, velmi dlouho a nikoli důsledně. Nepronikla na př. do jazyka Bible kralické a po *l* se *é* drží ve spisovném jazyce i v typu *zelé* do stol. 17.—18.³⁶

Se západním celkem byla spjata moravskoslovenská nářeční oblast a zejména její jihozápadní část i procesy depalatalisačními. Na celém území — kromě úseku jihovýchodního, kde jsou poměry složitější — je tvrdé *d*, *t*, *n* před *e* původním (typ *nebudete*) a před *e* původu jerového (typ *deň*), v jižní části je v infinitivu sloves zakončení *t*-ové (typ *dělat*, *prositi*); v severní části území, přiléhající k nářeční oblasti lašské,³⁷ se měkkost v infinitivu zachovala (směrem severovýchodním depalatalisačních procesů vůbec ubývá; svědčí o tom i častější měkčení před původním *ɬ* v typech *haňba*, *svaďba*).³⁸

Jiným svědectvím souvislosti jižní části moravskoslovenského nářečního území s ostatní Moravou je vývoj pobočných slabik v part. *l*-ovém. Typ *nesl*, rozšířený v jižní části naší oblasti, ukazuje zřetelně na souvislosti s typem obecně moravským. Naproti tomu severní část, v níž došlo k zjednodušení pobočné slabiky zánikem koncovky *l*-ové, měla pravděpodobně vývoj shodný s vývojem v lašské oblasti. Typ *nesěl* v jihovýchodním úseku, dále ve V. Karlovicích a na části Rožnovska (Hutisko) souvisí zřejmě s podobnými typy slovenskými, stejně jako u zájmen typ *teb'a* na Rožnovsku.

Větší část moravskoslovenského nářečního území byla zasažena také obecně moravským vývojem konc. 3. os. pl. praes.: původní typ *leží* < *leže* byl vlivem typu *nesul*||*nesou*||*nesó* změněn v typ *ležíjů*||*ležíjov*||*ležíjó*. Tento výrazný typ projevoval expansi i na území, na němž se zachoval typ *lezá*, a přetvořil jej v typ *ležíjá*||*ležíja*. Na severovýchodě našeho území, t. j. na části Vsetínska, Valašskomeziříčska a zčásti i Kelečska a Hranicka, se typ *lezá* zachoval ve shodě s celkovým archaickým rázem celého úseku. Typ *ležíja* (*ležíja*) v jihovýchodním úseku pak souvisí s kolonizační slovenskou.

Z tohoto nástinu vyplývá, že v oblasti moravskoslovenských nářečí došlo v procesu historického vývoje k převrstvení starých souvislostí její jižní části s oblastí slovenskou (srov. typ *álhý*, *žlhy*) — severní část ukazuje na souvislost s územím lašským (srov. typ *žultý*, *p^ulný*) — šířícími se inovacemi z krystalisačního centra českého (přehláska *a* > *ě* v dlouhých slabikách, změny *ie* > *í*, *uo* > *ú*, jež zasáhly celé území moravskoslovenské); do jižnějších částí tohoto území pronikly i změny obecně moravského charakteru

Moravskoslovenská nářečí. Mapa č. 6. Vztahy k laštině.

(typ *-íjá, -íja*, vývoj pobočných slabik v typu *nesl. . .*). Důsledkem tohoto přeskupení bylo i to, že novoty vznikající v jádru slovenském (typ *ňesem, vedem*, částečně i *r' > r*) na toto území nepronikly. Tak se moravskoslovenská nářeční oblast dostala do společného vývoje s českým jazykovým celkem.³⁹ Do unifikačního procesu směrem k celonárodnímu jazyku českému se v nové době zapojují i nářečí kopaničářská (vzniklá poměrně pozdní slovenskou kolonizací). Proces tu probíhá teprve za nových ekonomicko-politických podmínek po r. 1945, kdy došlo k úplnému hospodářskému vyrovnání kopaničářských krajů s okolím; v mluvě mladších generací šíří se tu jevy obecné moravské slovenštiny.⁴⁰

Detailní studie na základě dosavadního materiálu i nový terénní průzkum jistě ukáží další vnitřní diferenciaci moravskoslovenské nářeční oblasti a přispějí k poznání vývoje českého jazyka na tomto pomezí.⁴¹ Naše úvodní stať chce přispět k tomuto poznání po stránce materiálové i některými obecnými závěry a výhledy.

POZNÁMKY

¹ Základové dialektologie československé, Vídeň 1864, str. 61 n.

² Dialektologie moravská, Brno 1886, str. 3.

³ Moravská nářečí, Praha 1926, str. 17. Práví tu: Hranice celého nářečí slovenského proti hanáctině jde . . od jihu k severu takto: Valtice, Poštorná, Charvátská N. Vee, Hlohovec, Podivín, Šakvice, Starovičky (již. od Hustopečí), Němčičky, Morkůvky, Krumvíř, Násedlovice, Želetice, Věteřov, Ostrovánky, Bohuslavice, Jestřabice, Koryčany, Blišice, Lískovec, Střílky, Zástřizly, Cetechovice, Rošín, Kostelany, Lubná, Vrbka, Bařice, Střížovice, Trávník, Kroměříž, Žeranovice, Holešov, Bystřice, Osíčko, vých. od Provodovic, Všechovice, Ústí, Zbrašov, Jezernice, Drahotuše, Velká, Olšovec, Partutovice, Luboměř, Spálov, Strítež, Špičky, Běrnartice, St. Jiřín, Hodslavice, Veřovice, Mořkov, Krhová, Zašová, H. Bečva.

⁴ Nářečí slovenská, Československá vlastivěda III, Praha 1934, str. 221.

⁵ Nářečí česká, Československá vlastivěda III, Praha 1934, str. 90 n; zde srov. str. 94.

⁶ Srov. projev Fr. Trávníčka na 1. vědecké konferenci brněnské university v únoru 1954.

⁷ Význam rozložení nářečních jevů pro správný výklad historického vývoje jazyka zdůrazňuje celou svou vědeckou činností především Fr. Trávníček, a to jak v dílech pracích o speciálních otázkách z historické mluvnice, tak ve své Historické mluvnici československé (Brno 1935). Geografický zřetel podložený historickou interpretací uplatnil úspěšně Boh. Havránek v Nářečích českých, dále veliký průkopník jazykového zeměpisu u nás V. Vážný v Nářečích slovenských a ve studii Ž mezislovenského jazykového zeměpisu (Praha 1948), Ad. Kellner ve Východolašských nářečích (Brno, I 1946, II 1949), Jar. Bělíč ve studii O vývoji dolského nářečí (ČMM 1946, str. 1—27) a v Nářečích dolských (v tisku), Arnošt Lamprecht v Nářečí středopavském (Praha 1953), Jaroslav Voráč, Stanislav Králík a Josef Skulina v pracích drobnějších. V současné době se jazykové zeměpisné metody využívá při dotazníkovém průzkumu všech nářečí českých. Tento průzkum provádí Ústav pro jazyk český ČSAV. Za tím účelem vydal tyto dotazníky: Dotazník pro česká nářečí severovýchodní, Dotazník pro nářečí středočeská (se zřetelem k obecné češtině), Dotazník pro česká nářečí jihovýchodní, Dotazník pro nářečí hanácká, Dotazník pro nářečí moravskoslovenská (t. j. pro Slovácko a Valašsko) a Dotazník pro česká nářečí lašská.

⁸ Štramberské nářečí, Brno 1939; Slezsko po stránce jazykové, sborník Slezsko, český stát a česká kultura, Opava 1946; Jazykové poměry v levém horním Poodří, sborník Naše země, náš lid, Opava 1946; Východolašská nářečí, Brno, I 1946, II 1949; K slovníkovému rozrůznění východolašských nářečí, Slezský sborník 1947; Příspěvek k fonologii slezskopolských nářečí na Těšínsku, Recueil linguistique de Bratislava, I 1948; Nářečí na Hlučínsku, Český lid 1950; K opavskému jazykovému zeměpisu, Slezský sborník 1952; K problematice pomezí jazyků mezi jazyky slovanskými ve světle thesai Stalinových, Slavia 1953.

⁹ O vývoji dolského nářečí, ČMM 1946; Hláskosloví obce Nechvalína u Kyjova, Praha 1947; Nářečí dolská, v tisku.

¹⁰ Arnošt Lamprecht, Středoopavské nářečí, Praha 1953; týž, Z jazykového zeměpisu lašského, sborník Adolfu Kellnerovi, v tisku; Dušan Šlosar, Nářečí na severním Místecku a jižním Ostravsku, dipl. práce 1953, rkp. v Brně; týž, Změna $a > o$ v lašském nářečí na Místecku, sborník Adolfu Kellnerovi, v tisku.

¹¹ Ladislav Papež, Nářečí Hodslavic, rukopisná stát. práce 1948, v Brně.

¹² Antonín Vašek, Nářečí na Rožnovsku a Valašskomeziříčsku, disert. práce 1953, rkp. v Brně; týž, K jazykovému zeměpisu na Rožnovsku a Valašskomeziříčsku, sborník Adolfu Kellnerovi, v tisku.

¹³ Anna Tkadlecková, Nářečí na Vsetínsku, rukopisná diplomová práce 1952, v Brně.

¹⁴ Stanislav Králík, Nářečí na Kelečsku, rukopisná disertační práce 1950, v Brně; týž, K otázce nynějších hranic přechodného nářečí kelečského, Slezský sborník 1952.

¹⁵ Josef Skulina, Hranické nářečí, rukopisná disert. práce 1952, v Brně; týž, K nářeční diferenciaci východní poloviny hranického okresu, Sborník prací fil. fak. brněnské univ. 1952; týž, Příspěvek k historické dialektologii Hranicka, sborník Adolfu Kellnerovi, v tisku.

¹⁶ Jarmila Jánková, Dialektologický průzkum Zlínska, dipl. práce 1951, rkp. v Brně.

¹⁷ Materiál získaný kolektivním průzkumem 1951 uložen v Brně.

¹⁸ Jan Chloupek, Nářečí na Uherskobrodsku, rukopisná disert. práce 1953, v Brně.

¹⁹ Alois Studnička, Nářečí Vnorov a okolí, rukopisná disert. práce 1953, v Brně.

²⁰ Fr. Bartoš, Dialektologie moravská I, str. 33.

²¹ Tamtéž. Jazyková odlišnost kopaničářských obcí od okolí má nepochybně příčinu v pozdější kolonizaci území (18. stol.). Jazykovému sjednocování bránilo pak také to, že území bylo dlouho předmětem sporů mezi Moravou a Uhrami. Tak na př. Lopeník byl definitivně přiřčen Moravě až r. 1784. Územní izolovanost jednotlivých obcí znesnadňovala i později jakýkoli unifikační jazykový proces, takže dodnes starší generace v jednotlivých kopaničářských obcích zachovává neporušené místní nářečí.

²² Nářeční příklady nejsou psány přesně foneticky, nýbrž jen se zřením k jevu, který se vytýká.

²³ Srov. St. Králík, K otázce hranic nářečí kelečského — příloha (mapka), Slezský sborník 1952.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Srov. Jos. Skulina, Hranické nářečí, disert. 1952, I. díl.

²⁶ Podle Jar. Běliče v čl. Slovesné tvary 3. os. pl. praes. v moravské slovenštině, sborník Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, str. 64, v koncovce *-ija* „snad délka tematického vokálu působila na zkrácení vlastní samohlásky“.

²⁷ Protože i uvnitř této oblasti jsou četné rozdíly, uvádíme v závorce místní rozložení jednotlivých jevů. Užíváme při tom těchto zkratk: Hr. = Hrozenkovsko, Bř. = Březovsko, Str. = Strání,

²⁸ Srov. A. Tkadlecková, Nářečí na Vsetínsku, rukopis, str. 38.

²⁹ Přibližně stejný rozsah jako typ *půlný* a typ *žutý* má i přízvuk na předposlední slabice, zasahující do severní části moravské slovenštiny z oblasti lašské. Je v severnější části Vsetínska, na Rožnovsku a Valašskomeziříčsku, na Kelečsku a částečně i na Hranicku. Není tu ovšem tak výrazný jako v laštině a je často vázán na intonační podmínky.

³⁰ Srov. příloženou mapku severní části okresu valašskoklobouckého (mapa č. 4).

³¹ Boh. Havránek, Nářečí česká I. c.

³² Boh. Havránek, Srovnávací jazykověda ve světle Stalinových prací, Slavia 1952, str. 5.

³³ Boh. Havránek, Srovnávací jazykověda ve světle Stalinových statí, Slavia 1952, str. 5; týž, K depalatalisaci v oblasti českého jazyka, LF 1940, str. 273 n., A. Lamprecht, K vlivu jazyka na jazyk, Slavia 1953, str. 228.

³⁴ Nářečí slovenská, Čs. vlastivěda III, str. 234 — mapka (zde mapa č. 5).

³⁵ Srov. A. Lamprecht, K jazykovým předpokladům vzniku našich národních jazyků, Slavia 1953, str. 213.

³⁶ Srov. Fr. Trávníček, Historická mluvnice československá, str. 98.

³⁷ Depalatalisace nepronikla ve větší míře do lašských nářečí, protože v době jejího pronikání, t. j. ve stol. 14., oblast lašská byla oddělována postupující německou kolonizací a přikláněla se i hospodářsky a politicky k ostatnímu území slezskému, které se v té době stalo součástí čs. státu.

³⁸ Srov. Boh. Havránek, Nářečí česká, Československá vlastivěda III, str. 116 a 123.

³⁹ Srov. Boh. Havránek, Nářečí česká, Československá vlastivěda III, 1. c.

⁴⁰ Srov. Jan Chloupek, Vznik interdialektu a jeho poměr k národnímu jazyku, Slavia 1953, str. 214; týž, K otázce interdialektů, sborník Adolfu Kellnerovi, v tisku.

⁴¹ Srov. Jar. Bělič, Postavení moravské slovenštiny, sborník Adolfu Kellnerovi, v tisku.

Pozn. Na mapce č. 4 má být *víš* × *víš* (sv.).

К ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ МОРАВСКО-СЛОВАЦКИХ ДИАЛЕКТОВ И К ИХ ОТНОШЕНИЯМ К ЧЕШСКОМУ НАЦИОНАЛЬНОМУ ЯЗЫКУ

Для разрешения вопроса, принадлежат ли моравско-словацкие диалекты, отличающиеся с одной стороны некоторыми особенностями словацкого языка, а с другой стороны несущие яркую печать закономерностей развития чешского языка, к комплексу диалектов чешского или словацкого национального языка, может принести значительную пользу метод лингвистической географии — если этот метод применяется в связи с исследованием исторического развития языка в зависимости от развития общества изучаемой области. Исследование посредством прямого метода записывания материала и при помощи вопросника показало богатую дифференциацию области моравско-словацких диалектов. В ее восточной части выделяются три основных группы: 1-ая, северо-восточная группа, в которой проявляются некоторые связи с областью лясшских диалектов (из лясшской области переходит в эту группу тип *ruľný* и частично *žůť* и сохраняется различие *i : ě*) и которая носит архаичный характер (сохраняются мягкие губные, старые формы творительного падежа мужского и среднего рода — *s chľarci, za humny, s kuřaty*); 2-ая группа, юговосточная, включающая так называемый диалект копаничарский, который примыкает к соседним словацким диалектам (поздняя словацкая колонизация); 3-я группа, средняя, без особенных характеристических черт, распространяющаяся между северновосточной и юговосточной группами. С этой основной дифференциацией совпадает до известной степени расположение фонетических средств, заменяющих первоначальное *r, l*.

Целая область моравско-словацких диалектов имеет характер переходной полосы между моравскими диалектами чешского языка и диалектами словацкими и является результатом сложного развития диалектов данной области. Ее древнее языковое соединение с словацкой территорией нарушалось с ее постепенным включением в экономическо-политическое единство остальной территории чешского языка под влиянием изменения экономических и политических отношений соответственно с развивающимся феодализмом. Вследствие того в нашу область начали проникать чешские языковые особенности (перегласовка *a > ě* в долгих слогах, переход *ie > i, uo > ú*) и общеморавские языковые явления (тип *-ija, -ija* развитие слогового *l* в типе *něstl* в южной части нашей области). По тем же причинам инновации, возникающие внутри словацкого языка, сюда не проникли. Из этого вытекает, что в процессе исторического развития произошло „переслоение“ старых взаимоотношений южной части моравско-словацких диалектов к словацкой области через инновации, распространяющиеся из „кристаллизационного центра“ чешского языка. Таким образом область моравско-словацких диалектов подверглась закономерностям развития чешского языка. В этот объединяющий процесс, целью которого является слияние диалектов с общенациональным чешским языком, после 1945-го года вошли и диалекты юговосточной группы, так называемые копаничарские диалекты.

DIE DIFFERENZIERUNG DER MÄHRISCH-SLOVAKISCHEN MUNDARTEN UND IHRE BEZIEHUNG ZUR TSCHECHISCHEN NATIONALSPRACHE

Zur Lösung der Frage, ob die mährisch-slovakischen Mundarten, die teils zahlreiche slovakische Merkmale aufweisen, teils aber ein klares Gepräge eines Entwicklungsprozesses der tschechischen Sprache in sich tragen, dem Komplex der Dialekte der tschechischen oder dem der slovakischen Nationalsprache angehören, kann die Methode

der Sprachgeographie bedeutend beitragen, wenn man allerdings bei der Interpretation ihrer Resultate die historische Sprachentwicklung (im Zusammenhang mit der sozialen Entwicklung) des in Rede stehenden Gebietes gleichzeitig berücksichtigt. Die auf Grund dieser Methode durch Fragebogen und direkt im erwähnten Sprachgebiet durchgeführte Erforschung wies vor allem eine mannigfache Gliederung des mährisch-slovakischen Sprachgebietes auf. Sein östlicher Teil zerfällt in 3 Sektoren: 1. in den nordöstlichen Sektor, dessen Spracherscheinungen teils auf den Zusammenhang mit dem lachischen Dialektgebiet (aus diesem übergreifen in unseren Sektor der Typus *pylný* und teilweise auch *žutý* und es wird den Unterschied zwischen *i* und *í* aufrechterhalten), teils auf die Altertümlichkeit der Mundart (hier sind die weichen Labiale wie auch die alten Formen im Instr. m. und n. *s chlapci, za humny, s kuřaty* erhalten) hinweisen, 2. in den südöstlichen Sektor, der in sich die mit den slovakischen Dialekten offensichtlich zusammenhängenden Kopanitzer Mundarten einschliesst und 3. in den zwischen den beiden sich befindenden mittleren Sektor, der keine besonderen Charakterzüge aufweist. Mit dieser grundlegenden Differenzierung stimmt bis zu einem gewissen Grade auch die heutige Dislokation der Wechsellaute für die ursprünglichen silbenbildenden *r, l* in unserem Mundartgebiet überein.

Das gesammte Gebiet der mährisch-slovakischen Dialekte hat den Charakter einer Übergangszone zwischen der westlichen und der slovakischen Dialektgruppe. Dieser Übergangscharakter ist das Resultat einer komplizierten Entwicklung der Mundarten dieses Gebietes. Seine altertümliche sprachliche Bindung an das slovakische Gebiet wurde im Zusammenhang mit seiner fortschreitenden wirtschaftlichen sowie auch politischen Eingliederung in den tschechischen Raum (infolge der Veränderung der wirtschaftlichen und politischen Verhältnisse in diesem Landteil beim Eintritt des Feudalismus) allmählich unterbrochen und es drangen hierher tschechische und allgemein mährische Spracherscheinungen ein (der Umlaut *a > é* in den langen Silben, die Abänderung *ie > i* und *uo > ú*; die Endungen *-íja, -íja* in der 3. Person Plur. Praes. der Zeitwörter, die Entwicklung der Nebensilben in dem Typus *něst* im südlicheren Teil dieses Gebietes), wogegen die im slovakischen Sprachkern entstehenden Neufornen aus demselben Grund hierher gar nicht eindringen. Es ist demnach im Prozess der historischen Entwicklung hier zu einer Überschiebung der alten Zusammenhänge des südlicheren Teiles dieses Gebietes mit dem slovakischen Gebiet durch die aus dem tschechischen Kristallisierungskern sich verbreitenden Innovationen gekommen. Auf diese Weise ist das mährisch-slovakische Mundartgebiet in eine gemeinsame Entwicklung mit dem tschechischen Sprachtypus geraten. Auf diesen Ünifikationsprozess der tschechischen Nationalsprache steuern gegenwärtig auch die Kopanitzer Dialekte hin.